

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ

А. БАЙТҰРСЫНОВ АТЫНДАҒЫ
ҚОСТАНАЙ Өңірлік университеті

АЛТЫНСАРИН ОҚУЛАРЫ

«ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БІЛІМ
БЕРУДІҢ ҮЗДІКСІЗДІГІ –
ЗАМАНАУИ ПЕДАГОГТАРДЫҢ
ТАБЫСТЫЛЫҒЫНЫҢ КЕПІЛІ»

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫ

МАТЕРИАЛДАРЫ

I КІТАП

АЛТЫНСАРИНСКИЕ ЧТЕНИЯ

МАТЕРИАЛЫ

МЕЖДУНАРОДНОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИИ

«НЕПРЕРЫВНОСТЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
ОБРАЗОВАНИЯ – ЗАЛОГ УСПЕШНОСТИ
СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГОВ»

I КНИГА

Қостанай, 2022

ШЕТ ТІЛІ ЛЕКСИКАСЫН ОҚИТУДЫҢ КОГНИТИВТІК МОДЕЛІ

Сәулебай Нұрсәуле Талғатқызы,
Абай атындағы ҚазҰПУ-дың
2 курс магистранты
Алматы қ., Қазақстан

Түйіндеме

Мақалада оқытудың когнитивтік теориясы талданады. Шетел лексикасын оқытуда когнитивтік тәсілдің қолданылуын зерттеуге әрекет жасалады. Сондай ақ, лексикалық дағдының қалыптасу кезеңдеріне тоқталып, лексикалық құзыреттілікті қалыптастыру жаттығулары анықталады.

Түйінді сөздер: когнитивизм, шет тілін оқытудың когнитивтік теориясы, лексикалық құзыреттілік, лексикалық дағдыларды қалыптастыру.

Аннотация

В статье анализируется когнитивная теория обучения. Предпринимаются попытки изучения использования когнитивных подходов в обучении иностранной лексики. Также акцентировано внимание на этапах формирования лексических навыков и определены упражнения для формирования лексической компетенции.

Ключевые слова: когнитивизм, когнитивная теория обучения иностранному языку, лексическая компетентность, формирование лексических навыков.

Abstract

The article analyzes the cognitive theory of learning. Attempts are being made to study the use of cognitive approaches in teaching foreign vocabulary. Also, attention is focused on the stages of the formation of lexical skills and exercises for the formation of lexical competence are determined.

Keywords: cognitivism, cognitive theory of teaching a foreign language, lexical competence, formation of lexical skills.

Лексикалық дағдыларды қалыптастыру мәселесі шет тілін оқытудағы ең маңызды мәселелердің бірі болып табылатыны орынды сияқты. Тілдік жүйенің лексикалық құрамын білу және іс жүзінде меңгеру студенттің екінші деңгейлі тілдік тұлғасының вербалды-семантикалық деңгейін қалыптастыруға мүмкіндік береді, онсыз студенттерді әртүрлі ұлттық және мәдени қауымдастықтар өкілдерімен шынайы қарым-қатынасқа одан әрі дайындау мүмкін емес.

Шетел тілін оқытуда сөздік қорды меңгерудің жүйелі маңызы бар. Өйткені, адамдардың бір-бірімен қарым-қатынас жасауы, солардың көмегімен және соның негізінде мағыналар таңбаланатын сөздікте болады. Лексикалық білім оқушылардың танымдық әрекетінің маңызды бөлігі болып табылады және тілді меңгерудің берік лексикалық негізін қамтамасыз етеді. Шетелдік сөздің әртүрлі аспектілері туралы алған білімдері әсер етеді:

- көрсетілген ұғымды білдіру үшін шетел сөзінің бүкіл құрылымынан тиісті мағынасын дұрыс таңдау;
- лексикалық бірліктерді бір-бірімен тіркестіре білу;
- бар лексикалық құрылымдармен ойды жеткізе білу.

Лексикалық құзыреттілікті қалыптастырудың негізгі тәсілдерінің бірі – алғашында когнитивтік психология аясында пайда болған когнитивтік әдіс. Психология ғылымындағы бұл тенденция 1960 жылдары АҚШ-та сананың рөлін жоққа шығаратын мінез-құлық концепцияларының үстемдігіне балама ретінде пайда болды және интеллектке негізінен сынақ пен қателік арқылы білім алу мүмкіндігі ретінде жақындады. Когнитивтік психологияда психика когнитивтік реакциялар жүйесі ретінде қарастырылады және бұл реакциялардың байланысы тек сыртқы тітіркендіргіштермен ғана емес, сонымен қатар ішкі айнымалылармен, мысалы, өзіндік санамен, когнитивтік стратегиялармен, зейіннің селективтілігімен және т.б. Когнитивті психология адамдардың дүние туралы ақпаратты қалай алатынын, бұл ақпараттың адам арқылы қалай бейнеленетінін, оның жадта қалай сақталып, білімге айналатынын және бұл білімнің біздің зейініміз бен мінез-құлқымызға қалай әсер ететінін зерттейді. Осылайша, түйсіктен қабылдауға дейін, үлгіні тану, есте сақтау, ұғым қалыптастыру, ойлау, елестету секілді барлық дерлік танымдық процестер қамтылған.

Батыстық және отандық когнитивтік әдісті жасаушылардың (Р.Аткинсон, Д.Норман, Б.В.Беляев, С.Ф.Шатилов және т.б.) еңбектерін талдаудан шет тілін оқытудың когнитивтік теориясының негізіне келесі ережелерді жатқызуға болады:

- ойлауды дамыту тілді меңгеру процесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Тіл үйрену тек тілдік бірліктерді (құрылымдарды, сөз тіркестерін, сөйлеу үлгілерін) немесе ережелерді қабылдауға

және механикалық оқытуға негізделмеуі керек. Жеке нұсқауларды жүзеге асыруға жағдай жасалған кезде студенттер зерттелетін құбылыстардың мәнін меңгерудің белсенді процесіне тартылуы керек;

- студенттер оқу процесінің белсенді қатысушылары болуы керек, олардың жеке қызығушылықтары мен ерекшеліктері ескерілуі керек;

-оқу үрдісі тек тұлғалық емес, сонымен қатар әлеуметтік жағынан да шартталған, бұл кезде студенттер шынайы өмірдегідей бір-бірімен және мұғаліммен қарым-қатынас жасайды. Осыған байланысты білім алу мен оқу кезеңінде бір-бірін танып-білу, түсіну, ынтымақтастықта болу процесіне оқушылар да, мұғалімдер де тартылуы керек.

Шет тілін оқытуға қатысты когнитивизм белгілі бір тілдік құбылысты зерттеу осы құбылысты сөйлеуде түсіну мен қолдану негізінде жатқан психикалық процестер мен әрекеттерге негізделуі керектігін білдіреді. Бұл тәсіл белгілі бір тілдік құбылысты меңгеру ерекшеліктерін ескеру қажеттігін атап көрсетеді, сонымен қатар оқушылардың оқу әрекетін саналы түрде ұйымдастыра білуіне назар аударады.

Шетел тілін оқытудағы когнитивтік әдіс оқытудағы саналық принципке негізделген. Бұл сөздік құрамын зерттеу лексикалық бірліктерді түсіну мен қолдану негізінде жатқан ойлау мен іс-әрекетке негізделуі керек дегенді білдіреді. Қазіргі кезеңде лексиканы оқытудағы когнитивтік әдістің маңыздылығы мен өзектілігі бұл тәсіл арқылы тілдің ойлау құралы ретінде сіңісіп кетуімен түсіндіріледі. Сөз – білім, білік, дағдыда бекітілген тіл мен сөйлеу тәжірибесін ұйымдастырудың маңызды құралы. Сонымен, А.В.Щепилова [8, 1296], сөйлеу әрекетінің қырлары мен түрлерін оқытудағы танымдық бағыт студенттерде тілдің лексикалық жүйесі туралы барабар түсінікті қалыптастыруға, әртүрлі бағыттағы сөйлеу әрекетін меңгеруге баса назар аудару қажеттігін жариялайды.

Сөйлеудің лексикалық жағындағы дәстүрлі жұмыстар әлі күнге дейін оң нәтиже бермей келеді. Оқушылардың көпшілігі лексикалық ақпаратты қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді есте сақтамайды. Оларда есту және дифференциалды сезімталдықтың даму деңгейі төмен. Тілдік қабілеттің мұндай құрамдас бөлігінің дамымауы сөздердің дыбыстық бейнесін қабылдауды айтарлықтай бұзады. Сөздік қорды оқытудағы елеулі кемшілік – оқушылардың мынаны білмеуі:

- лексикалық материалды өз пікірін құрастыру кезінде, ол басқалардың сөйлеуінде қабылданатын кезде болжау;
- лексикалық материалда есте сақтауға қажетті жалпылау белгілерін бөліп көрсету;
- тақырыптық байланысқан сөздердің сөз жұптарын байланыстыру.

Осындай себептердің салдарынан мәлімдемелердің көптеген сөйлеу сипаттамалары жоғалады. Студенттер өз мәлімдемесінде қажетті фактілер санын қолда бар лексикалық бірліктермен көрсете алмайды; ойын логикалық, сауатты, дәлелді түрде айту; берілген тақырып бойынша сөйлемді лексикалық бірліктермен қанықтыру; мұғалімнен немесе байланыс серіктесінен жетіспейтін сөздерді сұрау.

Лексиканы оқытудағы когнитивтік әдіс шетел сөзінің тұтас бейнесін жасауды ерекше көрсетеді. Сонымен қатар, егер олармен жұмыс өзара байланыста және жүйелі түрде жүргізілсе, лексикалық дағдылар күшті және тұрақты болады деп айту аксиоматикалық болып табылады. А.Н.Шамов [6, 226], лексикалық дағдының қалыптасуы 1) концептуализация; 2) интернационализациялау; 3) оқыту кезеңдерінде жүреді деп нақтылады.

Концептуализация кезеңінде сөздің когнитивтік бейнесін жасау жұмыстары басталады. Осы кезде студенттер болашақта оқытудың негізі ретінде сөз туралы кең және сан-алуан мәліметтердің қажеттілігін сезінеді. Бұл кезеңде ақпараттың жинақталуы, шетел сөзінің төл сөзімен салыстырғанда тілдік ерекшеліктерін сезіну жүреді.

Сөздің бейнесін жасап, ол туралы белгілі бір мәліметтер жинақталғаннан кейін интернационализация кезеңі басталады. Оның мәні «жаңа лексиканы қолдану қабілетін бірте-бірте дамыту, оны есте сақтау, ұзақ мерзімді есте сақтау деңгейіне көшіру» дегенді білдіреді. Мұндай әрекеттерге жоғарғы және төменгі танымдық процестер қатысады. Сонымен бірге образ категориясы оқушының танымдық іс-әрекетінің түрі мен құралы болып табылады.

Келесі кезең – оқыту кезеңі, енгізілген сөзге ассоциативті сілтемелер жасаумен сипатталады. Бұл кезеңде сөзбен әр түрлі амалдар түріндегі әрекеттер қайталанып орындалады: бейнеде аналогия бойынша еліктеу, алмастыру, түрлендіру, т.б.

Сөйтіп, сөздің бұрын жасалған танымдық бейнесі күшейе түседі. Нәтижесінде, оқыту кезеңінде студент басқа біреудің сөзіндегі сөзді тануға, оны өз сөзінде дұрыс қолдануға үйренуі керек, өйткені сөзді санада әрекет ету оны іс жүзінде меңгерудің негізгі және негізгі шарты болып табылады.

Шетел тілінде сөйлеудің лексикалық аспектісін меңгерудің маңызды шарты сөздің кең коммуникациялық жүйесін құру болып табылады. Мұндай байланыстар аналитикалық сипаттағы іс-әрекеттер жиынтығының таным процесіне енуіне байланысты қалыптасады: жіктеу; сөздерді тақырыптар бойынша бөлу; санаттау; дәлелдеу; жалпылау; сөздің құрылымы (формасы) туралы білімнің шығуы; контекст негізінде лексикалық қорды нақтылау; айтылған, оқылған, естіген нәрсеге өз бағасын білдіру және көзқарасы.

Лексикалық құзыреттілікті қалыптастыру үшін когнитивтік тәсілдің талаптарын ескере отырып, жаттығулар жүйесі қажет, өйткені бұл жағдайда жаттығу оқытудың қарапайым бірлігі болып табылады

және одан әрі бөлшектелуге жатпайды. Бұл жаттығулардың бүкіл жүйесі өсіп шығатын әдістемелік «кірпіш» болып табылады.

Лексикалық бағытталған жаттығулар жүйесі келесі ережелер негізінде құрылады:

1. белсенді және рецептивті минимум бірліктерін меңгеру оқушының танымдық қажеттілігіне, танымдық белсенділігіне және танымдық қабілетіне негізделуі керек;

2. белсенді және рецептивті минимумның лексикалық бірліктерін ассимиляциялау процесін лексикалық білім мен лексикалық бірліктерді меңгеру (жинақтау), сақтау және қолданумен байланысты ақпараттық-танымдық процесс ретінде қарастыру керек;

3. жүйеге енгізілген жаттығулар шет тілін оқыту мақсаттарына сәйкес келуі және таным процесі мен сәйкес іскерліктер мен дағдыларды қалыптастыру процесіне адекватты болуы керек;

4. лексикалық бірліктерді ассимиляциялау студенттердің әр түрлі құзыреттілік түрлеріне (коммуникативтік, әлеуметтік-мәдени және т.б.) негізделуі керек;

5. сөздік қорды меңгеру оқушылардың барлық танымдық процестеріне (қабылдау, зейін, елестету, есте сақтау, ойлау) негізделуі керек.

Мұндай жаттығулардың мақсаты: а) сөздің танымдық бейнесін жасау; ә) сөздің жағдаятпен, субъектімен және басқа лексикалық бірліктермен тұрақты ассоциативті байланыстарын жасауда; в) оқушылардың лексикалық материалды болжау дағдыларын дамытуда; г) лексикалық ақпаратты әртүрлі тәсілдермен кодтау дағдыларын дамытуда; д) лексикалық шығармашылықты дамытуда; е) сөйлеу ниетін білдіру мақсатында сөздің танымдық бейнесін өзектендіруде; ж) халық мәдениетіне байланысты сема сөздердің мағыналарын құрылымдық жағынан ажыратып, сөздіктің бұл түрін шебер қолдана білуде.

Мұндай жаттығуларға мысал ретінде лексикалық есте сақтауды дамытуға және сөздің танымдық бейнесін жасауға арналған жаттығуларды келтіруге болады; лингво-шығармашылық ойлауды дамытуға арналған жаттығулар; сөздер мен сөз тіркестерін болжауға арналған жаттығулар; лексикалық материалды кодтауға арналған жаттығулар.

Жоғарыда айтылғандардың барлығын қарастыра отырып, лексиканы оқытудағы когнитивтік тәсіл лексикалық білімді меңгеру, құрылымдау, сақтау және қолдануда когнитивтік психологтар белгілеген заңдылықтарды ескереді деген қорытынды жасауға болады. А.Н.Шамов атап өткендей [6, 276], бұл тәсіл және оған негізделген жаттығулар жүйесі дамытады: 1) лексикалық есте сақтауды; 2) лингво-шығармашылық ойлауды; 3) кодтау және болжау механизмдерін; 4) лексикалық шығармашылықты; 5) таныс сөзжасам үлгілері негізінде сөздің жаңа мағыналарын шығара білуді; 6) лингвистикалық болжамды; 7) лингвистикалық интуицияны.

Лексиканы оқытудағы бұл тәсілді жүзеге асырудың табыстылығы студенттердің тілдің лексикалық жүйесі туралы білімді түсіну, есте сақтау және пайдалану үшін қолданатын интеллектуалдық әдістері мен күш-жігерінің жиынтығы арқылы қамтамасыз етіледі, сондай ақ, олардың лексикалық материалды жақсы меңгеруі қамтамасыз етіледі.

Әдебиеттер тізімі:

1. Аткинсон Р. Адамның жады және оқу процесі. – М.: Прогресс, 1980 ж.
2. Беляев Б.В. Шетел тілін оқыту психологиясының эсселері. –М.: Ағарту, 1965 ж.
3. Лоарер Е., Юто М. Когнитивті оқыту: тарихы мен әдістері // Когнитивтік оқыту: қазіргі жағдайы мен болашағы. - М.: «Ресей ғылым академиясының психология институты» баспасы, 1997 ж.
4. Миролубов А.А. Шетел тілін оқытудың отандық әдістемесінің тарихы. – М.: Қадамдар; Infra-M, 2002.
5. Норман Д. Ес және оқу. – М.: Мир, 1985 ж.
6. Шамов А.Н. Неміс тілі сабағында сөйлеудің лексикалық жағын оқытудағы коммуникативтік-когнитивтік тәсіл // Мектептегі шет тілдері. - 2008. - № 4.-б.22-27.
7. Шатилов С.Ф. Орта мектепте неміс тілін оқыту әдістемесі. –М.: Ағарту, 1986 ж.
8. Щепилова А.В. Француз тілін екінші шет тілі ретінде оқытудың теориясы мен әдістемесі. – М.: Владос, 2005. -б.129.